

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В МЕЖАХ ТРУДОВОГО ПРАВА

Соловей А. А.,

аспірант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

У статті досліджується загальний розвиток філософської думки щодо питання справедливості, звернуто увагу на роль справедливості як основоположної цінності права, проаналізовано такий вид справедливості, як соціальна, зокрема в межах трудового права; наведено приклади нормативного закріплення соціальної справедливості в трудовому законодавстві різних країн, порівняно з Україною; розкрито основні положення діяльності Європейського Союзу та Міжнародної організації праці у сфері реалізації ідеї соціальної справедливості.

В статье исследуется общее развитие философской мысли по вопросу справедливости, обращено внимание на роль справедливости как основополагающей ценности права, проанализирован такой вид справедливости, как социальная, в частности в рамках трудового права; приведены примеры нормативного закрепления социальной справедливости в трудовом законодательстве разных стран, по сравнению с Украиной; раскрыты основные положения деятельности Европейского Союза и Международной организации труда в сфере реализации идеи социальной справедливости.

The article deals with the general development of philosophical thought on the question of justice, attention is drawn to the role of justice as the fundamental value of law, analyzed the type of justice such as social, in particular within labor law, provided examples of normative consolidation of social justice in the labor law of different countries, in comparison with Ukraine; the main provisions of the activities of the European Union and the International Labor Organization in the realization of the idea of social justice are described.

Ключові слова: справедливість, соціальна справедливість, трудове право, трудове законодавство, індекс соціальної справедливості.

Постановка проблеми. З давніх часів соціальна справедливість була і залишається основною людською цінністю, оскільки вона дає нам змогу сформуванню уявлення про систему принципів, які лежать в основі пріоритетів людства. Ця категорія має найбільш тісний зв'язок із правом, оскільки значення останнього полягає у вираженні ідеї соціальної справедливості, інакше правові норми будуть позбавлені морального змісту та гуманістичної спрямованості.

Реалізація соціальної справедливості в сучасних трудових відносинах необхідна для ефективного реалізації прав та законних інтересів їх суб'єктів. Трудове право, з одного боку, діє як ефективний інструмент, здатний нейтралізувати протиріччя між ними, а, з іншого боку, він підходить для забезпечення миру і гармонії у трудовому колективі, суспільстві та державі. Незважаючи на те, що ідея соціальної справедливості не є новою для світового співтовариства, вітчизняна правова наука тільки починає її досліджувати, а в українському законодавстві ця ідея майже відсутня, що свідчить про актуальність проведеного дослідження.

Над питанням справедливості у загальному та соціальної справедливості в трудовому праві працювали В.С. Нерсисянц, В.В. Сокурєнко, О.О. Бандура, І.П. Жигалкін, К.К. Довбиш, О.О. Огородник, О.Є. Костюченко та інші.

Мета статті – з'ясувати розуміння соціальної справедливості в межах трудового права, проаналізувати варіанти можливого нормативного закріплення соціальної справедливості у трудовому законодавстві, встановити можливості оцінки трудових відносин на предмет відповідності соціальній справедливості.

Виклад основного матеріалу. Роздуми про те, що таке справедливість, рівність та чесність, турбують філософів та науковців вже більше двох тисячоліть. Для Платона справедливість – це чеснота, яка приносить гармонію і душі, і державі. Аристотель розрізняє розподільчу та зрівняльну справедливість, залежно від того, йдеться про покарання та компенсацію або про пропорційну рівність у розподілі соціальних благ [2, с. 11].

Представник Середньовіччя Фома Аквінський стверджував: «<...> вічне право міститься в самому Богу і, по суті, тотожне з ним», водночас природне право становить собою «сукупність правил вічного права, яке закріпилось у розумі людей, відображеному в них. Люди долучаються до вічного права, а через нього – до божественного плану правління світом» [3, с. 148]. Тобто для Фоми Аквінського характерне отожднення справедливості з вираженням волі Бога без будь-якої згадки про земну соціальну сферу.

Т. Гоббс визначав справедливість як дотримання домовленостей та правило розуму, що забороняє нам робити те, що негативно для нашого життя. Вона можлива тільки там, де є примусова влада держави. «Там, де немає держави, – немає справедливості». Саме держава, видаючи закони, створює причину справедливості та примушує слідувати їй [4, с. 16].

Як і Т. Гоббс, Б. Спіноза розглядав справедливість як категорію, органічно пов'язану з існуванням та діяльністю держави: «Справедливість та несправедливість можуть існувати тільки в державі». Крім того, Б. Спінозі поряд з іншими представниками ранньобуржуазних концепцій була властива етатизація справедливості, що була однією з передумов формування юридичного світогляду [5, с. 23].

Д. Юм вважав справедливість «штучною» чеснотою, яка виникає внаслідок договору про спільний інтерес для вирішення спорів між особами, які борються за ресурси в умовах помірного дефіциту. Його сучасник А. Сміт визначав справедливість як мінімальну чесноту, дотримання якої не залежить від нашої особистої волі та може вимагатись насильно, а її порушення призводить до невдоволення, а отже, покарання [2, с. 11].

Для І. Канта справедливість виступала як обов'язок: «Існує принцип моралі, що не потребує жодного доведення: не варто чинити того, що може здатися несправедливим. Отже, усвідомлення справедливості дії, якої я хочу вжити, – це безумовний обов'язок» [4, с. 18–19].

За К. Марксом, буржуазна концепція зміцнює нерівність, а Ф. Енгельс, своєю чергою, відмовляється від справедливості, назвавши її «соціальний флогістон», або ж неіснуюча сутність [2, с. 11].

Серед сучасних філософських теорій та поглядів на категорію «справедливість» значного поширення набула концепція Д. Ролза. Американський філософ розглядав справедливість як апріорне право кожного індивіда незалежно від того, які його бажання та інтереси, вивірені за абстрактним ідеалом справедливості [4, с. 31].

Досліджувану категорію Д. Ролз обґрунтовував двома принципами: «Перший потребує рівності в приписуванні основних прав і обов'язків, а другий стверджує, що соціальна та економічна нерівність, наприклад, у багатстві і владі, справедлива, якщо тільки вона призводить до компенсуючих переваг для кожної людини і, зокрема, для менш успішних членів суспільства» [6, с. 28].

Сучасні зарубіжні науковці досить часто згадують досліджувану категорію у своїх роботах. Так, британська дослідниця Дж. Мітчелл пише, що справедливість розглядають як найпершу чесноту соціальних інститутів [1, с. 47].

Інший науковець Ф. де Вітте в дисертаційній роботі підтримав позицію, що соціальна справедливість зосереджена на тому, щоб дати змогу окремим громадянам жити «хорошим життям» відповідно до своїх особистих уподобань, і, таким чином, спрямована як на полегшення індивідуальних страждань, так і на сприяння індивідуальним прагненням [7, р. 25].

Із розвитком правової думки з'являються дослідження взаємозв'язку права та справедливості. Наприклад, німецький науковець Г. Радбрух писав: «Право за своєю суттю спрямоване на досягнення справедливості. У нас є всі підстави розглядати справедливість як вихідний пункт, адже Справедливість, як і Добро, Істина, Прекрасне, – абсолютні, вони є цінностями, які неможливо вивести з будь-якої іншої цінності» [16, с. 42].

Про таку змістову властивість та якість права, як справедливість, розмірковував також В.С. Нерсесянц. На його думку, справедливість тому, власне, і справедлива, бо вона здійснює і виражає загальнозначущу правильність, а це у своєму раціоналізованому і формалізованому вигляді означає всезагальну правомірність, тобто сутність і початок права, зміст правового принципу всезагальної рівності і свободи [17, с. 44].

З часом в юридичній літературі категорія «справедливість» трансформувалась у категорію «соціальна справедливість», розуміння якої полягає у наведеному нижче. Наприклад, на думку В.В. Сокурєнка, соціальну справедливість варто розглядати як зумовлену природним правом загальнолюдську цінність, яка представляє собою захищені правом і суспільним ладом рівні можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей, а також поділ на законне їх використання з урахуванням власного внеску в суспільство і збереження гідності людини [10, с. 8].

Розглядаючи соціальну справедливість через призму системи правових цінностей, О.О. Бандура звертає увагу на соціальну справедливість як не лише правильний розподіл між людьми продуктів виробництва та різноманітних благ, але й як однакову змогу користуватися соціальними та політичними правами [11, с. 31].

На думку В.В. Ладиченко, у сучасному суспільстві справедливість розглядається як забезпечення інтересів і прав людини. Ухвалення справедливого рішення в справі на рівні суспільства поля-

гає у врахуванні різних інтересів і знаходженні компромісів. Таким чином, соціальна справедливість являє собою компроміс інтересів окремих людей, соціальних груп [29, с. 16].

Як вказує О.В. Тарасишина, справедливість припускає безсторонність, істинність, об'єктивність, правильність, обґрунтованість правового реагування на ту чи іншу діяльність, розв'язання суперечок стосовно права і конфліктів, що при цьому виникають, припускає рівність перед законом і судом, рівноправ'я, відповідність між цілями законодавця і вибраними засобами її досягнення. Тут йдеться про сферу правової дійсності як такої. Зрештою, з погляду справедливості або несправедливості може оцінюватись відповідність між об'єктивним правом і набутими на цій основі правами стосовно того, що проголошено в якості права, і того, що виявляється в дійсності певним результатом його дії, зіткнення з реальним життям [31, с. 14].

Оскільки соціальна справедливість охоплює всі суспільні відносини та перебуває у тісному взаємозв'язку з правом, не дивно, що особливий вияв вона має і в трудовому праві. Використання такої категорії у зарубіжних дослідженнях є свідченням того, що вона не тільки не є новою для трудового права інших країн, але і доцільність її існування поза всякими сумнівами. Наприклад, Г. Спектор пише, що, безсумнівно, трудове право можна розглядати як спробу перерозподілити блага відповідно до соціальної справедливості [8, с. 1195].

Існування соціальної справедливості в трудовому праві підтверджує також Б. Леніль. Він писав, що юрисдикція трудового права визначається за змістом моральністю трудового законодавства. Трудове право потребує, має і буде мати «теорію справедливості» [9, с. 102–103].

Повертаючись до надбань вітчизняної науки, зазначимо, що як фундаментальний принцип трудового права соціальну справедливість розглядав І.П. Жигалкін, підкреслюючи, що ця категорія відображає не тільки можливий ідеальний стан соціуму, але й фактичні умови життя, в яких доводиться винагороджувати й карати, розподіляти блага, оцінювати значення тієї чи іншої поведінки тощо [12, с. 21].

О.М. Ярошенко писав, що перед трудовим законодавством за сучасних умов стоїть складне завдання зробити правове регулювання праці соціально справедливим, яке адекватно відображає реалії суспільного життя, одночасно зберігши соціальне призначення трудового права, максимально захистивши інтереси працівника як найбільш уразливої сторони трудового договору. Ця мета може бути досягнута лише за умов високої внутрішньої організації системи трудового права, несуперечливості закладеного в її підґрунтя нормативно-правового матеріалу, ефективного поєднання норм цієї галузі права з приписами інших галузей [30, с. 342].

Вдало характеризує роль соціальної справедливості О.О. Огородник, розцінюючи становлення трудового права не лише як реакцію суспільства на виклики стихійного ринку, але й як реалізацію ідеалів соціальної справедливості. Остання, своєю чергою, є справедливим розподілом багатств для запобігання і пом'якшення убогості, соціальній деградації населення, недопущення революційних потрясінь. За його словами, якщо цивільне право – «накопичувач», то трудове право – «розподільник і стабілізатор» [13, с. 96–97].

Про те, що соціальна справедливість зумовлюється правом і являє собою захищені останнім можливості людини, писала К.К. Довбиш. Право сприймається як суспільством загалом, так і окремими його членами, тією мірою, якою воно забезпечує справедливість. Кінцева мета права – забезпечити умови для максимальної творчої самореалізації людини, у тому числі у сфері трудової діяльності [28, с. 110].

Специфічність досягнення соціальної справедливості у трудовому праві пов'язана із дотриманням таких вимог, як створення і забезпечення рівних для всіх працездатних громадян можливостей здійснення своїх трудових прав у повному обсязі, передбаченому законом, і неприпустимістю незаконного звуження їх прав у трудових правовідносинах, надання їм свободи вибору засобів і способів реалізації цих прав шляхом вчинення будь-яких юридичних і фактичних дій із-поміж тих, що допускаються законом, залежність соціального становища кожної особи від результатів трудового внеску в підвищення життєвого рівня суспільства [14, с. 9–10].

Слушною є позиція, за якою соціальна справедливість втілюється у трудовому праві завдяки механізму реалізації, складниками якого є: а) пізнання змісту інтересів усіх суб'єктів трудових відносин; б) пізнання відмінностей у житті суб'єктів праці (що дає змогу визначити суперечності в інтересах як джерела розвитку всіх інтересів); в) вироблення засобів, що дають змогу досягати балансу інтересів шляхом компромісу. На думку Н.О. Луніної, соціально справедливим визнається такий стан трудових відносин, коли інтереси працівника і роботодавця реалізуються на основі компромісу [15, с. 4].

Визначившись зі змістом досліджуваної категорії, зупинимо увагу ще на одному аспекті. Забезпечення соціальної справедливості в трудовому праві є предметом відповідальності, насамперед, держави. Є думка, що кожна держава має обов'язок гарантувати соціальну справедливість у двох сенсах. По-перше, у матеріальному сенсі справедливість гарантується мінімальними стандартами умов праці, яких мають дотримуватись як роботодавці (наприклад, визначення робочого часу, без-

пеки праці, мінімальної заробітної плати, відпустки і лікарняних), так і держава. По-друге, у процесуальному сенсі держава відповідає за усунення дисбалансу між роботодавцями та працівниками, гарантуючи працівникам свободу об'єднань, яка включає право асоціацій працівників, право на колективний договір та право на страйк [18, с. 453–454].

Одним із прикладів реалізації ідеї соціальної справедливості в національному законодавстві є Конституція Філіппін, згідно зі статтями якої держава має сприяти соціальній справедливості на всіх етапах національного розвитку. Щодо Трудового кодексу Філіппін, то в самій преамбулі зазначено, що вказаний закон прийнятий задля забезпечення захисту праці, сприяння зайнятості та розвитку людських ресурсів і забезпечення промислового миру на основі соціальної справедливості [19, с. 738].

Деякі кодифіковані акти про працю іноземних держав містять згадку про справедливість стосовно до того чи іншого елементу трудових правовідносин. Наприклад, Трудовий кодекс Республіки Білорусь згадує вказаний термін у контексті права працівників на гарантовану справедливу частку винагороди за працю відповідно до її кількості, якості та суспільного значення, але не нижче за рівень, що забезпечує працівникам та їхнім сім'ям вільне та гідне існування (ст. 11). Повторюється цей підхід у ст. 4 Трудового кодексу Республіки Таджикистан. У ст. 5 Трудового кодексу Республіки Молдова до основних принципів регулювання трудових відносин та інших безпосередньо пов'язаних із ними відносин належать такі: забезпечення права кожного працівника на справедливі умови праці, зокрема й ті, що відповідають вимогам безпеки та гігієни праці; гарантування права кожного працівника на своєчасну, у повному розмірі та справедливу оплату праці, що забезпечує йому та його сім'ї гідне існування [20, с. 68].

Зрозуміло, що не тільки національне законодавство може сприяти соціальній справедливості в трудовому праві, але й наднаціональне. Йдеться про таке об'єднання держав, як Європейський Союз (далі – ЄС), який не є лише економічним та валютним союзом, але і пов'язує цілі своєї діяльності з соціальним прогресом, підтримуючи проголошені ним цінності. Так, у ст. 3 Договору про Європейський Союз йдеться про те, що Європейський Союз покликаний боротись із соціальною маргіналізацією та дискримінацією, сприяти соціальній справедливості та соціальному захисту, рівності жінок та чоловіків, солідарності поколінь та охороні прав дитини [21].

Враховуючи те, що соціальна справедливість встановлена як мета, всі заходи ЄС спрямовані на її забезпечення. Про це свідчить вироблення спеціальних критеріїв (Індекс соціальної справедливості = Social Justice Index), які дають змогу оцінити та порівняти рівень соціальної справедливості в державах-членах ЄС. Дослідження показали, що найвищими за рівнем соціальної справедливості на ринку праці є Данія, Німеччина, Великобританія, Австрія, Швеція. Як названі критерії оцінки використовувалися працевлаштування, зайнятість осіб похилого віку, зайнятість іноземців, зайнятість жінок порівняно з чоловіками, рівень безробіття, безробіття серед молоді, тимчасова зайнятість, рівень оплати праці тощо [26, с. 8, 35].

На думку О.Є. Костюченко, справедливість як критерій умов праці європейська спільнота закріплює через: (а) міру праці, визначену тривалістю робочого часу; (б) нерозривний зв'язок підвищення продуктивності праці та скорочення робочого тижня; (в) визначення часу відпочинку, який обов'язково включає оплачувані святкові дні, щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів, щотижневий відпочинок; (г) письмову поінформованість про обов'язки працівника; (ґ) диференціацію умов праці залежно від характеру виконуваної роботи чи умов її виконання, які мають бути враховані і забезпечені відповідними заходами [27, с. 43].

Аналогічні цінності поділяє Міжнародна організація праці (далі – МОП). Так, у Декларації МОП 2008 р. «Про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації» [22] закріплено цілі та стратегічні завдання сучасного міжнародно-правового регулювання праці, попередньо визначені в Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці 1998 р. [23]: соціальна справедливість має найбільшу значущість у забезпеченні умов загального та міцного миру. Крім того, варте уваги те, що за ст. 291 Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» сторони підтверджують своє зобов'язання щодо ефективного виконання основоположних та пріоритетних конвенцій МОП, які вони ратифікували, та Декларації МОП стосовно основних принципів та прав у світі праці 1998 р. [24].

У чинному національному трудовому законодавстві категорія «соціальна справедливість» не знайшла відображення. Так, у Кодексі законів про працю України вона не згадується жодного разу. Натомість у проекті Трудового кодексу України серед основних принципів правового регулювання трудових відносин названо забезпечення судового захисту трудових, соціально-економічних прав, честі та гідності учасників трудових відносин, у тому числі гарантування права на справедливе розв'язання індивідуальних і колективних трудових спорів, а також соціальну справедливість, у тому числі справедливий, неупереджений розподіл результатів праці як основу соціального миру (п.п. 12, 14 ч. 1 ст. 2). До основних прав працівників проектом Трудового кодексу України зараховане право на

справедливу оплату праці, не нижчу за визначену законом мінімальну заробітну плату, й на своєчасну її виплату в повному розмірі (п. 1 ч. 1 ст. 21) [25].

Висновки. Отже, проведене дослідження продемонструвало зацікавленість у дослідженні справедливості як філософів, так і інших науковців. Враховуючи, що справедливість є всеохоплюючою категорією, недивною є наявність її стійкого зв'язку з правом, для якого вона служить цінністю або ж орієнтиром. Але дедалі більшого поширення набуває використання категорії «соціальна справедливість», зокрема, у трудовому праві. Можемо констатувати, що соціальна справедливість, опосередкована трудовим правом, створює можливості для розподілу соціальних благ, продукує бажання членів суспільства бути залученими до процесу праці. І, зрештою, її реалізація у трудових правовідносинах – запорука найвищого рівня їх ефективності, що передбачає безумовне дотримання гарантій та реалізацію трудових прав. У роботі звернено увагу на те, що соціальна справедливість не може існувати без її законодавчого закріплення та контролю з боку держави за її реалізацією. Безпосереднє формулювання соціальної справедливості як мети можливе як на конституційному рівні, так і на рівні трудового законодавства. Окрім національного законодавства, важливу роль у розвитку ідеї соціальної справедливості відіграє наднаціональне, зокрема, у статті проаналізовано діяльність Європейського Союзу та Міжнародної організації праці. Значення останніх полягає не лише в тому, що їхні нормативні документи оперують соціальною справедливістю як передумовою і метою діяльності, але і завдяки постійному моніторингу та рекомендаціям, які вони надають державам. Так, у межах діяльності Європейського Союзу розроблені спеціальні критерії оцінки соціальної справедливості (Social Justice Index), які дають змогу оцінити та порівняти рівень реалізації досліджуваної категорії в державах-членах ЄС. З огляду на вищевикладене, пропонуємо визнати та закріпити соціальну справедливість як основоположну цінність, на якій ґрунтується сучасне трудове право.

Література:

1. Mitchell G. Valuing caring relationships within UK labour law. Degree : Birmingham Law School, 2016, University of Birmingham. 332 p.
2. Theories of justice / edited by Tom Campbell and Alejandra Mancilla. Farnham, England ; Burlington, Vt. : Ashgate, 2012. 607 p.
3. Баргош Ю. Фома Аквинский. Москва : Мысль, 1966. 216 с.
4. Козлов М.И. Социальная справедливость в контексте русской традиции / М-во образования и науки Рос. Федерации, Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Сев. (Аркт.) федер. ун-т». Архангельск, 2010. 201 с.
5. Гринберг Л.Г., Новиков А.А. Критика современных буржуазных концепций справедливости. Ленинград : Изд. Наука., 1977. 173 с.
6. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. 511 с.
7. EU law and the question of justice / Floris de Witte // Department of Law of the London School of Economics and Political Science. London : June, 2012. 231 p.
8. Spector H. Philosophical Foundations of Labor Law, 33 Fla. St. U.L. Rev., 2006. URL: <http://ir.law.fsu.edu/lr/vol33/iss4/3>.
9. Langille B. Labour Law's Theory of Justice, June 2011. URL: <https://www.iea-nantes.fr/rtefiles/File/brian-langille.pdf>.
10. Сокурченко В.В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2002. 16 с.
11. Бандура О.О. Справедливість та її роль у системі цінностей права. *Закон и жизнь*. 2012. № 11. С. 31–34.
12. Жигалкін І.П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Київ, 2016. 15 с.
13. Огородник О.О. Трудове право як гарант забезпечення реалізації ідеалів соціальної справедливості в трудових відносинах. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених та студ., м. Чернігів, 22–23 трав. 2014 р. Чернігів : Десна Поліграф, 2014.
14. Иванова С.А. Социальная справедливость в трудовом законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения». Москва. 1992. 12 с.
15. Лунина Н.А. Реализация идеи социальной справедливости в трудовом праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения». Москва. 1994. 15 с.

16. Радбрух Г. Философия права / пер. с нем. Москва : Междунар. отношения, 2004. 240 с.
17. Нерсесянц В.С. Философия права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2009. 644 с.
18. Global Justice, Labor Standards and Responsibility / Yossi Dahan, Hanna Lerner and Faina Milman-Sivan. *Theoretical Inquiries in Law*. 2011. Volume 12, Issue 2. P. 439–464.
19. Karen V. Jimeno. Labor laws as secundum rationem and secundum caritatem: applying social justice without causing an injustice. *Philippine Law Journal*. Vol. 81. P. 732–789.
20. Кононенко О.Ю. Значення принципу справедливості в правовому регулюванні трудових відносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 66–70.
21. Договір про Європейський Союз : Міжнародний документ від 07.02.1992 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
22. Декларація Міжнародної організації праці «Про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації», 97 сесія МОП, 10.07.2008 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/fair_globalization.pdf
23. Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці від 18.06.1998 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_260.
24. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.
25. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
26. Daniel Schraad-Tischler and Christof Schiller. Social Justice in the EU. Index Report 2017, Social Inclusion Monitor Europe. 2017. 180 p.
27. Костюченко О.Є. Соціальне призначення трудового права: проблеми теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Харків, 2018. 449 с.
28. Довбиш К.К. Принципи правового регулювання оплати праці : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Харків, 2017. 200 с.
29. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ. 2008. 42 с.
30. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Харків. 2017. 476 с.
31. Тарасишина О.М. Справедливість і толерантність у сучасному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2008. 19 с.